

TEVÂRÎH-İ ÂL-İ SELÇUK'TA HEDİYELEŞME VE HEDİYE SÖZLERİ¹

Giving Something as A Present and Words Related To This Action
in the Manuscript of Tevârîh-i Âl-i Selçuk

Sevim Yılmaz Önder*

Özet: Yazıcı-zâde Ali'nin Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi 1391 numarada kayıtlı bir 15. yüzyıl metni olan *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* adlı eser incelendiğinde görülmektedir ki Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan hediye ve hediyeleşme metnin içerisinde birçok yerde ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Toplumu bir piramit gibi düşündüğümüzde yukarıdan aşağıya -sultandan halk tabakasına doğru inerken- hediyeleşme eylemini gerçekleştiren bu grupların hediyeleşme sebepleri açısından birçok farklılıklar gözlemlenmektedir. Kimi zaman ziyaret, kimi zaman belayı uzak tutmak, kimi zaman da kendine bağlamak gibi birçok amaçlarla hediyeler sunulurdu. Ayrıca hediyein ve hediyeği götüreceği kişinin seçiminde, hediyein sunulduğunda ve tarihinin bu durumu anlatırken kullandığı sözcüklere varana kadar birçok farklılıklar görülmektedir.

Anahtar sözcükler: Tevarih, Selçuk, Osmanlı, sultan, hediye, protokol, ikileme.

Abstract: *When we study the the manuscript of Tevârîh-i Âl-i Selçuk which is registered in the catalogue of the Library of Revan, Topkapı Palace, with the number 1391, we see that the act of giving something as a present which is a common practice in, was explained in detail all through the manuscript. If we consider the society described in this manuscript as a pyramid, we can see that among these groups- from the top to the bottom, that is (from the Sultan to the ordinary people), in this pyramid there are many differences with respect to the reasons for giving presents. People belonging to these various groups gave something as a gift to each other due to a variety of reasons such as visiting, keeping away from trouble or obtaining commitment of people/attaching people to himself/themselves (such as the case of the the Sultan or other governors of the Empire). In addition to that, there are plenty of differences regarding forms of presenting a gift and in the words used while describing the different instances of gift-giving by the historian Yazıcı-zâde Ali.*

Keywords: *Tevarih, Seljuk, Ottoman, sultan, gift, present, protocol, reduplication.*

¹ Bu makalenin bir bölümü 16-17 Kasım 2005 tarihinde Marmara Üniversitesi'nde yapılan hediye konulu sempozyumda sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr.-, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Oğuz-nâme ya da *Moğol-nâme* olarak da adlandırılan *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, aslında destanî unsurlar taşıyan bir Türk-Oğuz, Selçuk, Moğol, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti tarihidir. Eser toplam olarak beş ciltten oluşmaktadır:²

I. cilt: Yazıcı-zâde, Türk-Moğol ve Oğuz boyları hakkında bilgi vermekte ve Oğuz Destanı'nın İslâmî şeklini hikâye etmektedir.³ Oğuz'un doğuşu, doğuştan müslüman oluşu, annesinin sütünü emmeyişi, annesine rüyada görünerek onu Müslümanlığa davet edişi ve ancak o Müslüman olduktan sonra annesinin sütünü emişi gibi İslâmî destan motiflerini içerir. Böyle başlayan yarı tarih yarı menkıbe halindeki hikâyesine aynı üslupla devam eden eserin bu bölümünde Uygur, Kanklı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Ağaçeri gibi Türk boylarının Oğuz Han tarafından adlandırılışı anlatılır. Yazıcı-zâde Ali eserin bu bölümünde Reşiddüdin'in *Câmîü't-Tevârih* adlı eserinden ve halk arasında yaygın olarak söylenile gelen Dede Korkut Hikâyelerinde bulunan rivayetlerden de faydalanmıştır.⁴ Yazıcı-zâde bu kısmı yazarken diğer kaynaklara ek olarak Uygur hattı ile yazılmış *Oğuz-nâme*'den de bahseder:⁵

El-kıssa bunların nesepleri, rivâyetün kelimleri ve mu'teber nâkileri Uygur hattıyla Oğuz-nâme'de yazılmışdır. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 2b)

II. cilt: İran ve Irak Selçuklularının tarihidir ve bu çalışmanın da temelini oluşturmaktadır. Bu kısım Râvendî'nin *Râhatü's-Sudûr* adlı eserinden tercüme edilmiştir. Yazıcı-zâde Râvendî'den aldığı bölümün bitiminde kısaca müelliften bahseder. Bu durum bitiş noktasını işaret eder.⁶

III. cilt: Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarihidir. Bu kısım İbn Bibî'nin *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye* adlı eserinin tercümesidir. Ancak Yazıcı-zâde eserinin hiç bir yerinde İbn-i Bibî'den ve eserinden bahsetmez.⁷

² Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Paris National Bibliotheuqe kataloglarında eser hakkındaki bilgi aynen tekrar edilmekte ve eserin 4 ciltten oluştuğu yazılmaktadır. Bunun sebebinin eserin dördüncü ve beşinci ciltlerinin birbirinden farklı olmasına rağmen diğer ciltlerde olduğu gibi aralarında kesin bir çizginin olmamasıdır. Diğer ciltlerdeki bitiş ve başlangıç bölümlerini gösteren bir bilgi veya işaret, dördüncü ve beşinci ciltlerde görülmez. Bu nedenle kataloglar son iki cildi tek cilt olarak göstererek cildi oluşturan bölümler hakkında bilgi verirler.

³ Semih Tezcan (2007).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Semih Tezcan (2007) s. 621-634.

⁵ Bu tespiti ilk defa Fuad Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde yapar. Daha fazla bilgi için bk. Fuad Köprülü (1966). Adnan Erzi. İbn Bibî ile ilgili hazırlanmış olduğu İslâm Ansiklopedisi'ndeki makalesinde "Fuad Köprülü (Yazıcı-zâde'nin) Uygur hattı ile yazılmış *Oğuz-nâme*'den faydalandığını ileri sürmüş ise de doğru değil gibi görünüyor" şeklinde yorum yapmaktadır, bk. Adnan Erzi (1997), s. 716.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Ateş (1999).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Mürsel Öztürk (1996).

IV. cilt: yine Reşidüddin'in *Câmi'ü't-Tevârih* adlı eserinden alınmış bir kısmın tercümesidir.

V. cilt: Gazan Han'ın ölümünden sonra "Rum memleketinin ahvali" ile "Gaznevi ve Osmanlı hanedanlarının menşei" hakkındadır.

Türk kültürünün genel bir özelliği olan hediyeleşme, her dönemde olduğu gibi bir tarih metni olan *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adlı eserde de yaygın olarak görülmektedir. Bu çalışma esasen Yazıcı-zâde'nin 15. yüzyılın başlarında hazırladığı eserinin Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi 1391 numarada kayıtlı olan nüshası üzerinde yapılmıştır.⁸ Eser temel olarak İbn-i Bibi'nin *El-Evâmîrü'l-*

⁸ *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adlı eserin araştırılması sırasında görüldü ki İstanbul, Ankara, Leiden, Paris, Moskova ve Leningrad kütüphanelerinde kayıtlı aynı adla anılan ancak hacimleri birbirinden farklı birçok nüsha bulunmaktadır:

1. nüsha: İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R 1390 numarada kayıtlı. Aharlı Kağıt. 270mm. boy ve 180 mm. eninde 288 varak. Sayfada nesihle 125mm. uzunluğunda 23 satır. Tahminen 16. asırda kopya edilmiştir. Sözbaşları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Şemseli zeytunî deri cilt. *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Sultan Murad II (1421-1451)'in emriyle Yazıcı-zâde Ali Efendi tarafından telif edilmiş bir Selçuklu tarihidir. Müellif eserini birbirinden kesin suretle ayrılmayan dört kısma taksim etmiştir. ⁸ Birinci kısım eski Türk boylarının tarihini ve Oğuz sülalesinin şecerelerini, onların arma ve damgalarını ihtiva eder. Bu kısım muhtemelen Reşidüddin'in *Câmi'ü't-Tevârih* adlı eserinden alınmıştır. Yazıcı-zâde bu kısımda bazı değişiklikler yapmış ve kendinden eklemelerde bulunmuştur. İkinci kısım Sultan Sencer'e kadar olan Büyük Selçuklular, Irak ve Kürdistan Selçuklularından bahseder. Üçüncü kısım kitabın en önemli kısmıdır ve Anadolu Selçuklularından ve onlardan sonra gelen Osmanlı hanedanından bahseder. Bu kısım İbn-i Bibi'den alınmıştır. Yazıcı-zâde burada bazı Anadolu Beylerinin şecerelerine dair tafsilat eklemiştir. Dördüncü ve son kısım ise Moğolların Anadolu'yu istilası ve Selçukluların Moğollar tarafından yıkılması anlatılmıştır. Ayrıca Gazan Han'ın muharebelerinden ve Osmanlı İmparatorluğunu kurulduğu küçük beyliklerden bahsedilir.

2. nüsha: İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1391 numarada kayıtlı ve 455 varaktır. Aharlı kalın kağıt. 335mm. boy ve 225mm. enindedir. Sahifede harekeli nesihle 165mm. uzunluğunda 17 satırdır. Söz başları kırmızı, mıklep ve şemseli siyah deri cilt. 1544(H. 951)'de kopya edilmiştir. Paris'teki nüshayı aynen tekrarlamaktadır. Söz konusu çalışma, bu nüsha üzerinde yapılmıştır. Cildin kapağında *Târih-i Moğol* yazılsa da Yazıcı-zâde Ali'ni eseri olduğuna şüphe yoktur. Sadece Anadolu Selçuklularına ait kısmın baş tarafı ve en sondaki manzume noksanıdır.

3. nüsha: İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1392 numarada kayıtlı. Aharlı kalın kağıt ve 304 varak. İri nesihle 140mm. Uzunluğunda 17 satır. Tahminen 16. asır sonlarında kopya edilmiştir. Bu cildin başlangıcı daha önceki R 1390 ve 1391 numaralı nüshalarinkinden farklı ise de eser aynıdır.

4. nüsha: İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1393 numarada kayıtlı. Aharlı kağıt, 260 mm. ve 174 mm eninde 169 varak. Sayfada nesihle 100mm. uzunluğunda 17 satır. Tahminen 16. yüzyılda kopya edilmiştir. Mıklep ve şemseli koyu zeytunî deri cilt. İbn-i Bibi'nin meşhur Selçuk tarihinin tercümesi olan bu kitap 1192 (H. 588) yılında tahta çıkan Anadolu Selçuklularından Keyhusrev b. Kılıçarslan b. Sultan Mesud b. Kılıçarslan I (1219-1236) zamanına kadar olan olayları anlatır. Râvendî'nin *Râhatu's-Sudür* ve *Âyetü's-Sürür* adlı eserinden de faydalandığı anlaşılmaktadır.

5. nüsha: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1114 numarada kayıtlı. Metnin başından *Zikr-i ikâmat-ı sultân be-mevz-i Keykübadiye* başlıklı bölümün sonuna kadar olan kısmı kapsamaktadır.

'*Alāiyye fi'l-umūri*'-'*Alāiyye* adlı eserini tercüme etmiş ancak bununla yetinmeyip eklemelerde bulunmuştur. Böylece hacmi 445 varak olmuştur.

Sosyo-kültürel veriler yönünden zengin olan eserde alt ve üst tabakadan birçok insanın sosyal yaşamı gözler önüne serilmiştir. Metin dikkatlice incelendiğinde, hediyeleşme eyleminin sosyal hayatın önemli bir parçası olduğu ve hediye alıp vermenin yanı sıra birçok sembolik anlamı da ifade ettiği açıkça görülmektedir. Hediyeleşme eylemi içinde bulunan bu toplumu bir piramide benzettiğimizde üç farklı grup ortaya çıkmaktadır:

1. piramidin en tepesinde bulunan ve yönetenlerin başı olan sultan
2. piramidin ortasında -sultan dışındaki- diğer yönetenler (halife⁹, beyler, ayan, ulular...)
3. piramidin en altında bulunan halk

Bu gruplar içinde, halk dışındakiler birbirlerine hediye göndermektedir. Halk ise "alan, kabul eden" durumundadır. Piramidin orta ve üst tabakası olarak adlandırılan yönetenler grubu kendi içlerinde veya bir başka ülkenin ya da beyliğin yönetenleri ile de hediyeleşmektedir.

Hediyeleri alacak olan kişi sultan ise elçi armağanların yanısıra selam veya hizmet de getirir ve mahall-i kabulde büyük bir törenle sultana sunar. Böylece hediyeyi gönderen ve sultandan daha aşağı pozisyonda olan kişi sultanın hizmetinde olduğunu elçi vasıtasıyla bildirmiş ve sultanın üstünlüğünü kabul etmiş olur.

Tarih yazıcısı bu tür durumlarda genellikle hediyelerden çok, elçinin göstermiş olduğu saygı, diğer bir deyişle eziklikten bahseder. Zaten hediye ne

6. nüsha: Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib koll., 1727 numarada kayıtlı. Metnin başından *Zikr-i İkâmat-ı Sultân Be-mevz-i Keykübadiye* adlı bölümün sonuna kadar olan kısmı kapsamaktadır.

7. nüsha: Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. turc., 737'de numarada kayıtlı. Nesihle, muhtemelen 18. yüzyılda istinsah edildi. 455 varak. İç ebat 33-23 cm.dir. Türk usulüne uygun olarak yaldızlı kırmızı ciltlidir. Bu nüshanın Sultan Mehmed IV'in oğlu Mustafa II'nin haremindedir. Yaşayan bir kadının kütüphanesinde bulunduğu daha sonra koleksiyoncu Ebu Bekir ibn Rüstem ibn Ahmed el Şirvânî'nin eline geçtiği eserdeki kayıttan anlaşılmaktadır.

8. nüsha: Leiden, Warner Koll., 419 numarada kayıtlı. Metnin başından *Zikr-i İkâmat-ı Sultân Be-mevz-i Keykübadiye* adlı bölümün sonuna kadar olan kısmı kapsamaktadır.

9. nüsha: Berlin Staatsbibliothek Ms. Or. Quart. 1823 Vollst. Yazma 456 varak 17 satırdır. Topkapı Sarayı Ktb. Revan 1391 ve Paris nüshasını tekrar eden bir nüshadır. Yukarıda sözü geçen nüsha birbirinin aynısı iken Berlin bazı yerlerde farklılıklar gösterir.

Ayrıca Moskova. Devlet Genel Tarih Kütüphanesi'nde (VI. Gordlevskiy, gosudarstvo Selcukidov Malay Ai., Moskva 1941, s. 9) ve Leningrad, Asya Müzesi, no. 560 kayıtlı (Barthold, Turkestan, s. 29) olmak üzere kaynaklarda geçen üç nüshadan da bahsedilir.

⁹ Dinin başı olan halifenin durumu diğerlerinden farklı olarak kimi zaman sultanla eşit kimi zaman sultanın altında bir pozisyonda kabul edilmektedir. Ayrıca bk. *Hediyelerin Sunuluşu* bölümü.

kadar kıymetli olursa olsun hiçbir armağan piramidin tepesinde bulunan sultana layık olamayacaktır. Hediyelerin miktarının çokluğu ve değerinin yüksekliği ancak ve ancak gönderenin sadakatının derecesini ifade eder. Fakat hediyeleri veren sultan ise hediyeler ayrıntılarıyla anlatılır. Böylece sultanın tebasına karşı cömertliğinin altı çizilmiş olur.

Sultanın kendisinden aşağı gördüğü ancak bunu asla belli etmediği tek bir kişi vardır: Halife. Devletin başı sultan ile dinin başı halife birbirlerine muhtaç ve birbirlerinin üzerinde egemen olmaya çalışan iki güç odağıdır. Sultan genellikle tebasının sevgisini kazanmak için halife ile iyi geçinmeye çalışır:

Ve çün-ki Tuğrul Beg bir niçe gün halife hızzetinin şohbetiyle muğtenem ve müşerref oldı. Halifenün icâzetiyle gerü memleketine revâne oldı. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 23b; Çün kapısına geldiler, sultân atdan inüp yayak oldı. Ve halifenün atı önince ta'zîm için yürüdi. Çok çok du'âlar ve şenâlar edüp eyüdi... (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 24b)

Hatta sultan halife ile kan bağıyla da bağlanarak onun gücünden faydalanmak için halifenin ailesinden kız almak ve bu bağılılığı pekiştirmek ister:

Ve 'Amîdü'l-melik'i Bağdâd'da kodı ki Seyyidetü'n-nisâ halifenün kızkarındaşın sultâna hıttbe ede. Ve merâsim-i nikâh kayura ve tevâic edüp Tebrîz'e getüre. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 25a)

Sultan her ne kadar halife ile karşı karşıya gelmekten kaçınsa da, kimi zaman bu iki güç anlaşmazlığa düşer ve savaşmak zorunda kalır. Devletin bekasının tehlikeye düştüğü bu tür durumlarda bile sultan tebasının tepkisini çekmemek için halifeyi canlı olarak yaklamaya çalışır, kendisine izzet ve ikramlarda bulunur ve hediyelerle gönlünü almaya gayret eder. Bu anlaşmazlık sırasında herhangi bir sebeple halife öldürülür ise tarih yazıcısı bu olumsuz durumun sultanla ilişkilendirilmemesi için elinden geleni yapar ve dinsiz bir taife olarak adlandırdığı bilinmeyen bir grubu suçlar:

Ve Penç-engüş'te Sultân Mes'ûd ile buluşdılar ve uğraşdılar ittifâka. Halife leşkeri münhezim olup ne-kadar Bağdâd begleri varısa kaçdılar. Halife bir depe üzerinde yalunuz kaldı. Sultân anı görüp Hâcib Tatar'ı gönderdi ki "var anuñ öñünde yer öp ve katında dur, kimesne küstâbhlıķ etmesün" dedi. Ve sultân buyurdu ki halife için serâ-perde ve otaķ dutdular. Ve ihtirâm u 'izâz-ile getirüp halife(y)i kondurdular. Ve esbâb-ı matbaħ ve âlâ[-ı] şohbet tertüb etdiler. Sultân dâyim gelüp anuñla şohbet ederde. Ve sultân Adrbicân'a teveccüh edüp Mürâgî'ye geldi. Ve melâhideden bir tâ'ife halifenün otağında ser-vaķtine girüp halifeyi öldürdiler. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 45a)

Sosyal piramidin en tepesinde duran sultan bizzat kendisinin avladığı bir turnayı tuzlanmış halde tek başına bir hediye olarak halifeye gönderir. Sultanın bizzat kendisinin avladığı bu turna karşı tarafta gereken itibarı ve ilgiyi görür:

Melik Eşref -rahmetu'llāhi- hazret-i hilāfet adına bir turnayı hevā yüzinde kemān gulūle bindukeyla düşürdi. Każā ve kader ol bindukey aña tokundurdi. Bir mektüb-i meşhūn şevāhid-i 'adūl birle meştūr kılup bir elçiyile ve ol turnayı tuzlayup dağı bir kaç tuhfе ve armağanlarla halife hazretine gönderdi. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 131b-132a)

Eserin Farsça asılları ile yapılan karşılaştırmasında görüldü ki Farsça metinde hediyeler ile ilgili ayrıntılar verilmekten Yazıcıoğlu'nun tercümesinde detaylı bir şekilde bahsedilir ve listeler verilir. Daha önce de bahsedildiği gibi aşağıdan yukarıya doğru piramidin tepesine çıkıldıkça verilen hediye miktarının bir önemi kalmamaktadır. Belki de bir üst makama hediye sunarken hediye miktarından ya da değerinden bahsetmek ayıp karşılanıyor ya da saygısızlık olarak kabul ediliyor olabilir. Ancak bu konuyla ilgili bir ayrıcalık olarak sultana hediye sunan taraf, toplumda saygı gören dini başkanlardan biri -bir şeyh ya da halife- ise hediyeleşme tam anlamıyla olmasa da bir bakıma eşit makamlar arasında sayılmaktadır ve böylece hediyeler daha çok itibar görmektedir:

Sultān şeyh-i 'ālem pīşvā-yı āfāk Mecde'd-din-i İshāk'ı -rahmetu'llāhi- ahmāl ve tuhfе ve hedāyā-yı bī-had birle cevāhir-i vāfir ve zer-beft-i Hutāyī ve Rūmī ve kettān-ı Rūsi ve şıkarlāt 'amel-i benāt ve kullar ve halāyıklar ve igdiş ve tātī atlar ve katırlar ve pīserek develer ve altun gümüş ālātı birle ol mübārek fethūn aştbarı-içün hazret-i hilāfete irsāl kıldı. ... Ve külāhı üzerine şarılmış dülbend ve derā'a ve mıkra'a ve menşūr-ı saltanat meştūr tavsiyet-i ikāmet-i hudūd-ı şerī'at birle ve bēş eşkün berda'ī katırlar, muraşsa' eyer ü uyanıla ve bēş tātī atlar müberka' bergüstüvān atlas-ı zerdüzi birle ve on baş hec'in-i Hicāzi ve ešnāf-ı eltāf ve envā'-ı in'ām Hind u Şām kumāşlarından ve 'ūd ve 'anber ve zebād ve nāficāt-ı Türkī ve sāyir tuhfе ki 'uhūd-ı sālīf hıc bir pādīşāh amuğ gibi ikrām ve ihtişām bulmadı, vëribidi. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 132a-b)

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi halifeye gönderilen ve sultan tarafından bizzat avlanmış ve tuzlanmış turnaya karşılık olarak halifeden hediyeler gelir. Daha sonra da halife sultan için çok dua eder ve bu durum halayıklar tarafından sultana bildirilince sultan daha fazla hediye ile karşılık verir. Çünkü bu dualar ile Sinop'un fethi aynı zamana denk gelince sultan, halifenin kendisi için dua etmesinin fethi kolaylaştırdığını düşünür:

... Ve halifeden dağı aña nazar-ı 'ināyet olup kur eyerlü uyanlu katır ve teşrif geldi. Ve el-kābında ziyāde oldu. Çünki Sinob feth oldu ve İslām şī'arı küffār diyārında

zühür buldı, ve hamd ü şenā rabbü'l-âlemîn –ta'āla ve taqaddes- hażretine ve şalavāt hażret-i seyyidü'l mürselinüñ muqaddes ravzasına -şallâl'l-lahu 'aleyhi ve sellem- ve emîrü'l-mü'minîn –radıya'l-lahu 'anhu- du'āsı ziyāde olduğı yakın ve ırak bälâyık sem'ine erişdi. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 132a)

Hediyeleşme Sebepleri

Toplum piramidini oluşturan bireylerin hediye alıp vermelerine bakıldığında, tarafların her zaman geçerli sebepleri bir başka deyişle amaçları olduğu açıkça görülmektedir. Bu sebepler kimi zaman kişisel kimi zaman da bireylerin içinde bulunduğu toplumsal yapının ortak menfaatlerini korumak amaçlıdır:

1. Ziyaret etme amacıyla: Ziyaret sırasında hediyeleşme, bugün de sürdürülmekte ve “eli boş gitmemek” olarak ifade edilmektedir. Eserde davete icab etme sırasında sunulan hediye, ziyaretin sıradan bir parçası olmakla beraber tarafları birbirlerine yaklaştırma ve hoş gösterme amaçlı olarak da kullanılır. Sebebi yok gibi görünen bu ziyaretlerde hediyeler getirilir, hediyeler alınır, ziyafetler verilir, müzik dinlenir ve dansçılar seyredilir. Ancak özellikle içkili sohbetlerde amaç daima karşı tarafı daha iyi tanımaya yöneliktir. Güçlü taraf, güçsüz tarafın hala sadık olup olmadığını kontrol ederken, güçsüz taraf da kendisi hakkında verilmiş yeni kararlar olup olmadığını öğrenir. Böylece amaçsız gibi görünen bu ziyaretlerde muhtemelen iki taraf da politik anlamda amacına ulaşmış olarak ayrılır.

2. Mektupların/namelerin yanına eklemek amacıyla: Taraflar arasında yapılan anlaşmaların sunulmasında ya da evrak alış-verişinde iki taraf da birbirine hediyeler sunar. Bu, anlaşmanın ve karşılıklı ittifakın pekiştirilmesinin delili kabul edilmektedir. Bu tür durumlarda, tıpkı ziyaret amaçlı hediyeleşmelerde olduğu gibi yine yemekler yenir, içkiler içilir, müzik dinlenir ve dansçılar seyredilir:

Emîr Seyfe'd-dîn Ay-ebe hedâyâ ve tuhfe ve armağanları alup Rûm elçileriyle revân oldı. ... Çün yakınrak erişdiler, fasilyus istikbâl étdi. ... Ve be-[-i ni'am ve fart-ı keremden eksük komadı. Értesi bir hoş meclis ârâste édüp sâz ve lehv ve 'ıyş ve 'işret ve tarâb levâzımı bâbında mübâlağa kılup hoş ceşn ve konuklık kıldı. Ehl-i İslâm ve Rûm tarikince aşlar ve biryânlar ve kebâblar bişürtdi. Ve hoş-güvâr şarâblar, altun ve gümüş evânî ve bâdiye ve muraşsa' kadehler-ile enhâr gibi revân étdi. ... Ve sevgend-nâme mücebince ki şaltanat hażretinde kitâbet olmuşıdı, ve sultân and içmişıdı, ol dañ kasem yâd édip İncil ve Hırostos'a and içdi. Ve ol vërdüğü teşrifün za'funca Emîr Seyfe'd-dîn'e in'âm ve ihsân édüp emvâl ve cevâhir-ile müsta-zhar kıldı. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 120b)

3. Canını kurtarmak/beladan uzak durmak/düşmanlığı bitirmek amacıyla: Genellikle yenik tarafın daha fazla acı çekmemesi ve bundan sonra da

beladan uzak olması için sahip olduklarından bir kısmını galip tarafa sunmasıdır. Burada gerçekten hediye olabilecek nitelikte eşyaların yanısıra ciddi boyutta haraç da sunulur. Bu bölümlerde tarih yazıcısı nedense haraçtan bahsederken –her ne kadar gönüllü verilmemiş de olsa- genellikle ‘hediye’ demeyi tercih eder:

Ağa in'ām ve ihsān edüp koyuverüp nüvāziş kılasın. Ve begenilmiş tuhaf ve armağanlar ve mergüb ve mahbüb danşuıklar ki ahkām-ı kavā'id ve dād ve te'kid-i mebāni-i ittihād mücebi ola, müheyyā kılasın. Ve kapuñ mülāzımlarından birisiyle Seyfe'd-dīn mürafakatında sultān dergāhına gönderesin, tā Seyfe'd-dīn vahşet ve 'adāvet gubārı def'inde vesāet ve sefāret kıla... (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 119b)

Emīr Mübārize'd-dīn Çavılı Beg çeriniñ bir bölügiyle Kāḫra'ya ki Āmid memālikinden-durur, ol kal'a(y)ı feth ede... Emīr Mübārize'd-dīn Çavılı Beg çeriler ve muhāsarat ālātıyla Kāḫra'ya vardı. Ve Kāḫra'nun kal'ası gāyet yüksek seng-i ḫārā üzerine yapılmışdur, ammā kal'anun kapusu göñlek yakası gibi aşığa inmişdür. Kapuya karşı bir ulu Mağribī mancınık ve sağ tarafına bir ve sola bir mancınık naşb etdiler. Çün Āmid meliki ol hāletden āgāh oldu. Melik Eşref'e isti'ānet-nāme yazıp firāvān hedāyā ve tuhaf birle revān kıldı. Ve feryād ve fiğān edüp elçi ağzından peyām gönderdi. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 194a)

4. Kendine bağlamak amacıyla: Genellikle zafer kazanıldığında ya da tahta yeni bir sultan geçtiğinde o bölgede yaşayanları memnun etmek ve kendine bağlamak amacıyla alt kadrodaki yöneticilere ve sıradan halka saçu saçılır. Osmanlı'da bir gelenek sayılabilecek bu durum yeni bir yer alındığında tekrar eder. O bölgenin yöneticileri olan beyler ve devlet büyükleri ile ulema mutlaka memnun edilir. Böylece halkı isyana teşvik etme ihtimali olan kişiler susturulmuş olur:

Ve Negide şehrinün a'yān ve ahālisini māl ve ni'met vērüp in'ām ve ikrām kılmağıla kendüye muṭī' etdi. Ve anlarun gönüllerin denānir ve teşrifāt bezli birle fermānına mahkūm ve kendüye dost kıldı. dēdi. ... Ve Negide'nün ahāli ve a'yānına fūnün ihsān ve ikrām gösterip nüvaḫt kıldı. Ve Ērmen Tekvurı Lifun'a ādemler gönderdi. ... Lifun Tekvur anun cevābını çokluk armağanlar ve hedāyā ve tuhaf birle tāzī atlardan ve altun gümüş evānī ve sağraqlardan ve şıkarlat filārlarından irsāl kıldı. ... Akşarā'nun uluları ve a'yānı çetr-i hümāyün ve bārigāh-ı meymūna istikbāl kıldılar. Ve firāvān saçu saçdılar. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 117b-118a)

Hediyenin Sunuluşu

Hediye göndermede gerekli kurallara uyulması durumu çok hassas bir konudur. Bu hediyeleri götürecek elçiler özenle seçilir ve hitap gücüne sahip olmalarına dikkat edilir. Özellikle espirituēl, tatlı dilli ve neşeli insanlar tercih edilir:

Ve bir nâme dahı Şâm meliki Melik Eşref'e yazıp bir muṭribe çengisi varıdı ki güzellik ve sebük-destlik letâyiṫ ve naġamât ve elhân ve hoş âvâz ve mükte-perdâzlıkda zühre(y)i hâcıl kılurdı. Anı çokluk hedâyâ ve armaġanlar ve zer-niġâr kumâşlar ve hoş-refṫâr atlar ve katırlar ve avcı toġanlar birle Melik Eşref'e gönderdi. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 238b-239a)

Hediyelerin teslimi sırasında protokol kurallarının harfiyen uygulanması konusuna gereken dikkat gösterilir. Çünkü bu sırada yapılacak küçük bir hata bütün devlete zarar verebilecektir. Herhangi bir saygısızlık ya da küstahlık sultanı kızdıracak ve önce elçilere daha sonra da hediyeleri gönderen ülke ya da beyliğe saldırılmasına sebep olacaktır. Bu nedenle elçiler gereken saygıyı gösterirler ve buldukları yerin adetlerine uyarak el, etek hatta yer öperler. Bu konuda, istemeden de olsa herhangi bir hata oluşmasını engellemek amacıyla protokolden sorumlu kişiler yani hacipler elçi ve beraberindekilere kılavuzluk eder.

Hediyeler verilmeden önce ya da verildikten sonra misafirlere genellikle yemek daha doğrusu ziyafet verilir. Ziyafet sırasında veya daha sonra içkiler içilir ve dansçılar seyredilir. Hediyelerin miktarı ve değeri nasıl hediye gönderenin büyüklüğünü gösteriyorsa, bunun karşılığında elçi ve beraberindekilere verilen ziyafetin büyüklüğü de evsahibinin azametini ifade eder:

... Ve buyurdı ki hâcibler âyîn ve şükûh birle sultânıñ taṫtı öjine getürdiler. Ve ta'zim-içün yer öptürdiler... Ve tuhfê ve hızmêti ve selâmı ki getürmişlerdi, çekdiler ve iledüp ḫazâyine teslim êtdiler. Ve çeşn ve bezm buyurdı. Ve elçileri meclise ḫâzır êtdiler. Ve çehre-i sabâhat ve zebân-ı liyâkât birle anlarıñıla mükâleme kulup şöyleşdi. Ve emvâ '-ı ihsân-ı ḫusrevâne ve eştâf-ı şâhâniye anları maṫsûş kıldı. Ertesi ḫalvet buyurdı: Selâmlık soffasını ḫalvet êtdiler. Ve anları ve ekâbir ve a'vân-ı salṫanatı ḫâzır êtdiler... Ve fasilyus-içün şöyle ki selâtinüñ 'âlî himmetlerine lâyıḫ ola. ḫızâne ve ıstabilden armaġan ve tuhfeler tertîb êtdiler. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 120a)

Hediye Türleri

Bireysel ya da toplumsal amaçlarla sunulan hediyelere bakıldığında hediyelerin canlı ve cansız olmak üzere iki türe ayrıldığı görülmektedir:

1. canlı hediyeler: (hayvanlar ve insanlar): at, katır, koyun, sığır, avcı doğanlar, yemek amacıyla avlanmış ve tuzlanmış turna; halayık, kul, cariyeye, oġlan, gılman vb.

2. cansız hediyeler: kumaşlar (Rus ketenleri); samur, sincab ve karsak kürkleri; altın, gümüş; para (genellikle haraç olarak gönderilen hediyelerde); mücevher; kılıç; hilat ve börk gibi kıymetli kıyafetler; buhurat, misk ve anber gibi kokular; ithaf amacıyla kitap, şiiir; süpürge, merdiven, altın ya da gümüş ibrik, leġen gibi ev eşyaları vb.

Hediye Sözcüleri

Yazıcı-zâde Ali hediyeleşme anını anlatırken hediye veren ya da alanın sosyal durumuna bağlı olarak farklı birçok kelime kullanmaktadır. Özellikle piramidin en tepesinde bulunan sultandan aşağıya doğru inerken ‘bağış’ anlamı veren ‘ih̄san, ikram’ gibi kelimeler kullanılmaktadır:

Çeriler cem’ olup şâh dergâhına gelecek vakt oldu, cümle devlet ü ikbâl gibi bârîgâh-ı celâl-i saltanata yöndeldiler. Ve her tarafdan zarf-ı tuhf-e ve hedâyâ birle ‘ubûdiyete müteveccih olup mülâzemet-i hîzmete iştigâl gösterürleridi, tâ meşâlihden her ne ki sânih ola cân ve gönül birle ol kulluğı yerine getüreler. ... Ve ma’hûd olmuş ‘âdeti üzerine anda turıp hâş ve ‘âma in‘âm ve ih̄sân buyururdu.
(Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 127a-b)

Tevârîh-i Âl-i Selçuk’ta hediye sözcüleri yapılarına göre incelendiğinde tek kelime, ikileme ve üçleme halinde olmak üzere üç farklı yapının olduğu görülmektedir:

1. tek kelime halinde

Tek kelimeler hediyeleşmelerin yazar açısından çok önemli olmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Bu gibi durumlarda ya hediyeyi verenin sosyal pozisyonun ya da verilen hediye miktarının bir önemi bulunmamaktadır:¹⁰

armağan ‘hediye’ <T. *armağan*.

emvâl ‘mallar’ <A. *emvâl*, *mâl* kelimesinin çoğulu

hedâyâ ‘hediyeler’ <A. *hedâyâ*, *hedîyye* kelimesinin çoğulu.

hedîyye ‘armağan’ <A. *hedîyye*.

ih̄sân ‘lütuf, bağış; armağan’ <A. *ih̄sân*.

ikrâm ‘ağırlama; bağış; hediye’ <A. *ikrâm*.

in‘âm ‘nimetler; hediyeler’ <A. *in‘âm*.

mâl ‘hediye; hediye edilen eşya’ <A. *mâl*.

ni‘am ‘nimet; armağan’ <A. *ni‘am*.

nüzül ‘armağan’ <A. *nüzl*.

pîşkes ‘armağan’ <F. *pîş-keş*.

saçu (saç-) ‘(halka) küçük hediyeler (dağıtmak)’ <T. *saç-u saç-*.

şıla ‘armağan; bahşiş’ <A. *sıla*.

tuhaf ‘armağanlar’ <A. *tuhaf*, *tuhf-e* kelimesinin çoğulu.

tuhf-e ‘armağan’ <A. *tuhf-e*.

vermek ‘bahşiş; armağan’ <T. *ver-* ‘verme, veriş’.

2. ikilemeler halinde

¹⁰ Tek kelime halindeki hediye sözcüklerine makalenin hacmini artırmamak için metinden örnek verilmedi. Ancak her bir kelime ile ilgili olarak ikileme ve üçlemeler bölümünde örnekler mevcuttur.

Aslı Farsça olan bu metinde bulunan Farsça-Arapça'dan oluşan ikilemeler kimi zaman Arapça-Türkçe, kimi zaman Arapça-Arapça kimi zaman da Arapça-Farsça olarak tercüme edilmiştir:

armağan ve tuhfе ‘hediyeler’ <T. *Armağan, A. Ve, A. Tuhfе. Hzāne ve ıstabiliden armağan ve tuhfeler tertīb ētdiler.* Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. (119b)

aħmāl ve tuhfе ‘hediyeler’ <A. *Aħmāl, A. Ve, A. Tuhfе. Pes kifāyet ve fesāhat ve haşāfet ehli ēlçiler ihtiyār ētdiler. Ve anlarıñula her nev‘den aħmāl ve tuhfе irsāl kılup i‘lām ētdiler ki Rūm sultāni ‘aded-i nücüm miqdārı çeriler bizüm vilāyetümüzze müdāħalet kıldı.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 146b)

hedāyā ve armağanlar ‘hediyeler’ <A. *Hedāyā, A. Ve, T. Armağan. Çokluk hedāyā ve armağanlar ve zer-nigār kumāşlar ve boş-reftār atlar ve katırlar ve avcı toğanlar birle Melik Eşref’e gönderdi.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 238b-239a)

hedāyā ve tuhaf ‘hediyeler’ <A. *Hedāyā, A. Ve, A. Tuhaf. Çün Āmid meliki ol hāletden āgāh oldı, Melik Eşref’e isti‘ānet-nāme yazıp firāvān hedāyā ve tuhaf birle revān kıldı.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 194a)

elsīm ve tuhfе ‘hediyeler’ <A. *elsīm, A. Ve, A. Tuhfе. Matzenü‘l-Esrār kitābını anuñ hümāyün-ı bārigāhu adına dürr-i meknūn gibi silk-i nazma getürdi. Ve hāzretine hediyye ve tuhfе gönderdi.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 96a)

ihsān ve ikrām ‘hediyeler’ <A. *ihsān, A. Ve, A. İkrām. Ve Negide’nün ahāli ve a‘yānına fūnūn ihsān ve ikrām gösterip nüvaht kıldı. Ve Ermen Tekvuri Lifun’a ādemler gönderdi.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 117b)

ihsān ve in‘ām ‘hediyeler’ <A. *ihsān, A. Ve, A. İn‘ām. Ve her birine bir nev‘-ile nüvāziş ve ihsān ve in‘ām buyurdu.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 189a)

in‘ām ve ihsān ‘hediyeler’ <A. *İN‘ām, A. Ve, A. İhsān. Aña in‘ām ve ihsān ēdiüp koyu vērüp nüvāziş kılāsın ve begenilmiş tuhaf ve armağanlar ve mergüb ve mahbūb dañsuğlar ki aħkām-ı kavā‘id ve dād ve te‘kīd-i mebāni-i ittihād mücebi ola, müheyyā kılāsın.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 119b)

in‘ām ve ikrām ‘hediyeler’ <A. *İN‘ām, A. Ve, A. İkrām. Ve Negide şehrinün a‘yān ve ahālisini māl ve ni‘met vērüp in‘ām ve ikrām kılmağıla kendüye muṭī‘ ētdi.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 117b)

nüzül ve ni‘ām ‘hediyeler’ <A. *Nüzül, A. Ve, A. Ni‘ām. Ve ešnāf-ı nüzül ve ni‘ām menzilden menzile hāzır ētdiler.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 205b)

tuhaf ve armağanlar ‘hediyeler’ <A. *Tuhaf, A. Ve, T. Armağan. Ve her bir pâdişâha mertebe ve miqdârınca ol ganîmetden tuhaf ve armağanlar vëribidi.* (127a)

tuhaf ve hedâyâ ‘hediye’ < A. *Tuhaf, A. Ve, A. Hedâyâ. Ve tuhaf ve hedâyâ ki hâtur-ı ekâbir istimâletine yaraya, tertîb kıldı.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 235a)

tuhaf ve pîşkeş ‘hediye’ < A. *Tuhaf, A. Ve, A. F. Pîş-keş. Ve tuhaf ve pîş-keşler ki getürmişdi, sultân hazretine ‘arz êtdükden sonra gencürlara îelsîm êtdi.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 203a)

tuhfе ve armağanlar ‘hediyeler’ < A. *Tuhfе, A. Ve, T. Armağân. Bir mektüb-ı meşhûn şevâhid-i ‘adûl birle meştûr kılup bir elçiyle ve ol turnayı tuzlayup dağı bir kaç tuhfе ve armağanlarla hâlîfe hazretine gönderdi.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 132a)

vërmek ve îhsân ‘hediye’ <T. *Ver-, A. Ve, A. İhsân. Emîr Mübârizе ‘d-dîn Behrâmşâh ve Emîr-i meclis ve Emîr Seyfe ‘d-dîn Ay-aba ki begler begilerdi, ve vërmek ve îhsân-ile mecmû‘ begleri ve boy başlarını kendülere muhibb êtmîşlerdi.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 153a-b); *Hâcib Zekeriyâyâ, fasilyusunğ âdemlerini vërmek ve îhsânla merhûn-ı in‘âm ve îhsân kıldı.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 100b)

3. üçlemeler halinde

İkilemeler ve üçlemeler tek kelime halinde olan hediye sözlerinin araya Arapça ve bağlacının alması sonucu oluşmaktadır. Kimi zaman ikileme olarak kullanılan bir yapı hiç değiştirilmeden ‘hediye’ anlamı veren Arapça, Farsça ya da Türkçe bir başka kelimenin eklenmesi sonucu üçleme yapılmaktadır. Bir başka deyişle üçlemeler aynı zamanda ikilemeleri de kapsamaktadır.

İkileme ve üçlemelerde kelimeler arasında teklik ve çokluk arasında uyum vardır. Her kelime ait olunan dilin kurallarına göre çoğul hale getirilmektedir:

armağanlar ve hedâyâ ve tuhaf ‘hediyeler’ <T. *armağan+lar, A. ve, A. hedâyâ, A. tuhaf. Lifun Tekvur anuñ cevâbını çokluk armağanlar ve hedâyâ ve tuhaf birle tâzî atlardan ve altun gümüş evâni ve Sağraqlardan ve şıkarlat fiylarlarından irsâl kıldı.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 117b-118a)

hedâyâ ve tuhaf ve armağanlar ‘hediyeler’ <A. *hedâyâ, A. ve, A. tuhaf, T. armağan. Emîr Seyfe ‘d-dîn Ay-aba hedâyâ ve tuhaf ve armağanları alup Rûm elçileriyle revân oldı.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 120b)

mâl ve ahmâl ve armağanlar ‘hediyeler’ <A. *mâl, A. ahmâl, A. ve, T. armağan. Ve yıldâ mâl ve ahmâl ve armağanlar ve hizmeti ve selâmı anuñ kapusına getirip hâzâne ve ıstabiline teslim êderlerdi.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 163a)

tuḥaf ve hedāyā ve ni‘am <A. *tuḥaf*, A. ve, A. *hedāyā* A *ni‘am*.
Melikü 'l-ümerā Ḥüsāme 'd-dīn Çobān Beg ve Melikü 'l-ümerā Seyfe 'd-dīn Kızıl Beg ki Kaḡı ve Bayındur boyından kaḡīm ulu begler ve saġ kol ve sol kol beglerbegiydiler, tuḥaf ve hedāyā ve ni‘am -ı bī-pāyān birle geldiler. (246b)
tuḥaf ve hedāyā ve nüzül ‘hediyeler’ < A. *tuḥaf*, A. ve, A. *hedāyā*, A. ve, A. *nüzl*. *Ve tuḥaf ve hedāyā ve çokluḡ nüzül çeri begleri tizmetlerine revāne kıldı.* (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391, v. 241b)

Kaynaklar:

- ATEŞ, Ahmet. (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. II. cilt. Ankara.
CLAUSON, G. (1975). *An Ethymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.
ERZİ, Adnan .(1997). “İbn Bibi”,. *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul.
KÖPRÜLÜ, Fuad .(1966). *Türk Edebiyatında Mutasavvıflar*. Ankara.
ÖZTÜRK, Mürsel. (1996). *İbn-Bibi, El-Evâmirü 'l-'Alâyye ve fi 'l-umûri 'l-'Ala'yye* (tercüme). II cilt. Ankara.
PAKALIN, Mehmet Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 4 cilt. İstanbul.
REDHOUSE, James. (1987). *A Turkish and English Lexicon*. Beyrut.
STEINGASS, F. (1977). *A Persian-English Dictionary*. Great Britain.
TDK (1983) *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara.
TEZCAN, Semih. (2007). “Oġuznameler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, ss. 621-634.
TIETZE, Andreas. (2001). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. İstanbul.
Yazıcı-zâde Ali. *Tevâriḡ-i Āl-i Selçuḡ*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1391.

Kısaltmalar:

- A.: Arapça
F.: Farsça
T.: Türkçe